

ارزیابی غلظت دیواره سلولی، دیواره سلولی بدون همی سلولز، کل ماده مغذی قابل هضم، ماده خشک مصرفی و انرژی ویژه شیردهی ذرت علوفه‌ای در کشت مخلوط

عبدالله جوانمرد^{۱*}، عادل دباغ محمدی نسب^۲، عزیز جوانشیر^۳، محمد مقدم^۴، حسین جانمحمدی^۵، یوسف نصیری^۱، فریبرز شکاری^۶.

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۲/۲۵)

چکیده

به منظور بررسی اثر ترکیبات مختلف کشت مخلوط بر برخی ویژگی‌های کیفی علوفه ذرت، آزمایشی به صورت بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار به مدت دو سال (۱۳۸۵ و ۱۳۸۶) در ایستگاه تحقیقات کشاورزی دانشگاه تبریز اجرا گردید. تیمارها کشت خالص شبدر برسیم، ماشک گل خوشه‌ای، لوبیا، گاوदानه و دو هیبرید ذرت (هیبرید سینگل کراس ۷۰۴ و ۳۰۱) در تراکم مطلوب و هم‌چنین کشت مخلوط هیبرید ذرت ۷۰۴ و ۳۰۱ با هر یک از این لگوم‌ها به صورت افزایشی کامل را شامل می‌شد. نتایج نشان داد غلظت دیواره سلولی یا الیاف نامحلول در شوینده خنثی (NDF) و دیواره سلولی بدون همی سلولز یا الیاف نامحلول در شوینده اسیدی (ADF) ذرت در کشت مخلوط با لگوم‌ها کاهش می‌یابد. کمترین میزان NDF در کشت مخلوط ذرت ۳۰۱ با ماشک گل خوشه‌ای و گاوदानه حاصل شد. به دلیل همبستگی منفی بالا در بین NDF و DMI (ماده خشک مصرفی)، وقتی که میزان NDF ذرت در کشت مخلوط کاهش یافت، DMI آن افزایش پیدا کرد. هم‌چنین کمترین میزان ADF متعلق به کشت مخلوط هیبرید ۳۰۱ با گاوदानه، ماشک گل خوشه‌ای و لوبیا بود. بنابراین، با کاهش غلظت ADF، میزان TDN (کل ماده مغذی قابل هضم) افزایش یافت. زیرا TDN بیانگر مواد غذایی قابل دسترس برای دام است و به میزان غلظت ADF علوفه ذرت بستگی دارد. در نتیجه با کاهش NDF و ADF علوفه، میزان TDN، DMI و NE_L (انرژی ویژه شیردهی) ذرت افزایش یافت. بنابراین کشت مخلوط ذرت با لگوم کیفیت علوفه را براساس NDF، ADF، TDN، DMI و NE_L در مقایسه با کشت خالص ذرت بهبود بخشید.

واژه‌های کلیدی: کشت مخلوط، کیفیت علوفه، لگوم، ذرت.

۱. استادیار گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه مراغه
  ۲. دانشیار گروه اکوفیزیولوژی گیاهی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز
  ۳. دانشیار گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز
  ۴. استاد گروه بیوتکنولوژی گیاهی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز
  ۵. دانشیار گروه علوم دامی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز
  ۶. دانشیار گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشکده کشاورزی دانشگاه مراغه
- * مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: A.javanmard@maragheh.ac.ir

مقدمه

کیفیت علوفه، به مجموع کل مواد تشکیل دهنده گیاهی اطلاق می‌شود که استفاده دام از غذا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، کیفیت علوفه می‌تواند به‌عنوان تابعی از مصرف علوفه و قابلیت هضم آن باشد (۲۹). کیفیت علوفه بیانگر ارزش غذایی و مقدار انرژی است که در دسترس دام قرار می‌گیرد به عبارت بهتر، نشانگر مقدار مواد مغذی است که حیوان در کوتاه‌ترین مدت ممکن از علوفه به‌دست می‌آورد. مفهوم کیفیت غذایی علوفه یک تعریف نسبی است که به هدف تولید دامدار وابسته است. به‌عنوان مثال، اهمیت کیفیت علوفه مورد نیاز برای یک گله که به‌صورت تجاری پرورش داده می‌شود، بیشتر از حالتی خواهد بود که هدف تولید شیر به‌صورت سنتی در یک گله مخلوط است (۵). برای رسیدن به عملکرد دام در سطح مطلوب تأمین نیاز غذایی دام از لحاظ انرژی، پروتئین، مواد معدنی و ویتامین‌ها ضروری است. این امر زمانی میسر است که کیفیت علوفه از لحاظ ترکیبات شیمیایی و جنبه‌های فیزیکی مورد مطالعه قرار گیرد (۲۸). در ایران به تولید گیاهان علوفه‌ای در مقایسه با سایر گیاهان زراعی، کمتر توجه شده است. به‌این ترتیب از یک سو عدم توجه لازم به افزایش کمی و کیفی علوفه، موجب کمبود گوشت و مواد لبنی و پایین آمدن کیفیت آنها شده است و از سوی دیگر فشار دام بر مراتع، به نابودی بخش عظیمی از پوشش گیاهی موجود و فرسایش خاک منجر شده است. هم‌چنین، بحران انرژی همراه با قیمت‌های صعودی غله موجب شده است تا بر اهمیت و استفاده از علوفه تأکید فزاینده‌ای شود (۳۷). در برنامه چهارم توسعه بیش از ۵۰ درصد افزایش تولید گیاهان زراعی به گیاهان علوفه‌ای اختصاص یافته است. بنابراین، جهت نیل به خودکفایی در امر تولید علوفه مورد نیاز کشور، علاوه بر افزایش سطح زیر کشت و افزایش محصول در واحد سطح و به کارگیری روش‌های به‌زراعی و به-نژادی، باید از عامل زمان نیز به نحو مطلوبی استفاده شود. به-منظور دستیابی به این هدف، باید با مد نظر قرار دادن روابط گیاه و محیط زیست، از به هم خوردن تعادل اکولوژیک محیط

طبیعی اجتناب گردد. به‌عنوان مثال از تک کشتی پرهیز شود، زیرا مهم‌ترین اصل در پایداری یک اکوسیستم اعم از زراعی و طبیعی وجود تنوع در آن است. به‌طوری که در طبیعت اکوسیستم‌های بالغ به‌علت برخورداری از تنوع بیشتر در حالت تعادل و پایدار هستند (۱۸). یکی از راهکارهای کلیدی در کشاورزی پایدار، بازگرداندن تنوع به محیط‌های کشاورزی و مدیریت مؤثر آن است (۱۸). تحقیقات اخیر بر روی سیستم‌های کشت مخلوط، اهمیت بسیار زیاد تنوع را در نظام‌های کشاورزی نشان داده است (۲ و ۳۵). در بسیاری از مناطق دنیا پذیرفته شدن کشت مخلوط به‌عنوان جزیی مرسوم از مدیریت اکوسیستم‌های زراعی، ثابت کرده است که این نوع کشت می‌تواند مزایای مشخصی را برحسب درجه تنوع در زمان و مکان داشته باشد (۸ و ۲۶). ترکیب غلات و لگوم یکی از معمول‌ترین انواع کشت مخلوط است که در مورد کشت مخلوط گیاهان یک‌ساله با هم انجام می‌گیرد و در مقایسه با کشت خالص آنها موجب افزایش عملکرد دانه و ماده خشک می‌شود (۱۶). ذرت به‌عنوان یک گیاه علوفه‌ای دارای عملکرد و انرژی بالایی است که نسبت به سایر گیاهان علوفه‌ای به کارگر و ماشین‌آلات کمتری نیاز دارد. هم‌چنین ذرت منبع اولیه انرژی در صنعت دامداری جهان است که ارزش غذایی آن مربوط به قابلیت هضم آن می‌باشد، ولی دارای پروتئین خام پایینی است (۴ و ۱۴). درحالی که لگوم‌ها از نظر پروتئین غنی هستند (۳، ۴، ۲۵، ۲۶، ۳۳ و ۳۴). بنابراین کمبود پروتئین در علوفه ذرت از طریق کشت مخلوط لگوم‌ها با ذرت جبران می‌شود. کیفیت علوفه بیشتر با روش آزمایشگاهی به دلیل هزینه و زمان مورد نیاز برای انجام آزمایشات تغذیه‌ای تعیین می‌شود (۹). به‌طور سنتی، روش‌های مورد استفاده برای تعیین کیفیت علوفه، اندازه‌گیری دیواره سلولی گیاه و پروتئین خام را شامل می‌شود (۲۸). شاخص‌هایی که بیشتر برای تعیین کیفیت علوفه مورد استفاده قرار می‌گیرند NDF (Neutral detergent fibers)، ADF (Acid detergent fibers)، CP (Crude protein)، DM (Dry matter)، WSC (Water soluble carbohydrate)، ASH، ADL

مخلوط از مقدار متوسطی برخوردار می‌شود و غلظت کربوهیدرات محلول در آب در مخلوط نسبت به تک کشتی شبدر بالاتر (۱۵۷ در مقابل ۱۰۵ گرم در کیلوگرم ماده خشک) و نسبت به تک کشتی گندم پایین‌تر (۱۹۸ گرم در کیلوگرم ماده خشک) بود. غلظت لاکتات در سیلوی حاصل از مخلوط نیز نسبت به تک کشتی شبدر ۱۳ درصد بالاتر شد و در نتیجه ویژگی‌های سیلویی بهتری نسبت به شبدر خالص به دست آمد. بنابراین، با توجه به اهمیت ذرت علوفه‌ای در تغذیه دام‌ها، این پژوهش با هدف ارزیابی برخی ویژگی‌های کیفی علوفه ذرت در کشت مخلوط با چند لگوم اجرا شد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش به صورت آزمایش مزرعه‌ای در سال‌های زراعی ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه تبریز واقع در ۱۲ کیلومتری شرق تبریز (اراضی کرکج) با طول جغرافیایی ۴۶ درجه و ۱۷ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۸ درجه و ۵ دقیقه و ارتفاع ۱۳۶۰ متر از سطح آب‌های آزاد با اقلیم نیمه خشک سرد اجرا شد. خاک محل آزمایش جزو خاک‌های شنی لومی محسوب می‌شود و pH آن در محدوده قلیایی ضعیف تا متوسط قرار دارد. حداکثر هدایت الکتریکی عصاره گل اشباع (EC) معادل ۲۲۰ میکروموس بر سانتی‌متر است، بنابراین مشکل شوری وجود نداشت. مقدار ماده آلی خاک ناچیز و در محدوده ۰/۸ درصد قرار داشت (۲۰). طرح آزمایشی به صورت بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار و ۱۴ تیمار بود. تیمارها عبارت بودند از: ۱- کشت خالص شبدر برسیم (*Trifolium alexandrinum* L)، ماشک گل خوشه‌ای (*Vicia villosa*)، لوبیا (*Phaseolus vulgaris*) و دو هیبرید ذرت (*Zea mays* L.) (سینگل کراس ۷۰۴ و ۳۰۱) و گاودانه (*Vicia ervilia*) به ترتیب در تراکم ۹۹۰، ۲۵۰، ۲۰، ۱۰ و ۲۵۰ بوته در مترمربع. ۲- کشت مخلوط ردیفی هیبرید ذرت ۷۰۴ و ۳۰۱ با هر یک از لگوم‌ها. تعداد کرت‌های آزمایشی ۴۲ عدد، مساحت کرت‌های مخلوط و کشت خالص هیبریدهای ذرت (۷۰۴ و ۳۰۱) ۹/۶ مترمربع و

(Acid detergent lignin) NEL و (Net energy lactation) را شامل می‌شوند (۲۵، ۲۶، ۳۲، ۳۳ و ۳۸). دیواره سلولی، در تقسیمات بیشتر به همی سلولز، سلولز و لیگنین تقسیم‌بندی می‌شود (۲۷). دیواره‌های سلولی جزء مهمی از تعیین‌کننده کیفیت محسوب می‌شوند و ذرات غیر قابل هضم و قابل هضم دارند. میزان NDF مقیاس محتویات دیواره سلولی و ADF مقیاس دیواره سلولی بدون همی سلولز است. وقتی که میزان دیواره سلولی یک ماده غذایی پایین است، افزایش مصرف و قابلیت هضم آن توسط حیوانات قابل انتظار است (۲۱). لاوریاولت و کرکسی (۲۳) بیان کردند که به دلیل پایین بودن کیفیت علوفه غلات نسبت به یونجه، در شمال آمریکا و کانادا غلات علوفه‌ای (جو و یولاف) اغلب به منظور افزایش میزان پروتئین و بدون هیچ تأثیر منفی بر روی عملکرد کل، به صورت مخلوط با لگوم‌ها کشت می‌شوند. قنبری و لی (۱۷) گزارش کردند که کشت مخلوط گندم و باقلا موجب بهبود عملکرد و کیفیت علوفه از نظر پروتئین خام و کربوهیدرات‌های قابل حل در آب می‌شود.

نتایج یک مطالعه نشان داد که گندم در کشت مخلوط با ماشک گل خوشه‌ای نسبت به کشت خالص، از کیفیت علوفه‌ای بالاتری برخوردار می‌شود (۳۱). علوفه برخوردار از کیفیت خوب باید قابلیت هضم و کارایی استفاده بالایی داشته باشد. کشت مخلوط شبدر برسیم با غلات، عملکرد و کیفیت گیاهان علوفه‌ای غلات در هندوستان را افزایش داده است (۳۲). لیتورجیدیس و همکاران (۲۶) گزارش کردند که ویژگی‌های کیفی از قبیل میزان لیگنین، محتویات دیواره سلولی (NDF)، کل مواد مغذی قابل هضم (TDN) و به میزان خیلی کم دیواره سلولی منهای همی سلولز (ADF)، ماده خشک قابل هضم (Digestible dry matter) DDM و ارزش نسبی تغذیه‌ای (RFV) (Dry matter intake) و ارزش نسبی تغذیه‌ای (feed value) توسط کشت مخلوط تحت تأثیر قرار گرفتند. کانتریراس و همکاران (۱۱) نتیجه گرفتند که غلظت‌های NDF و ADF در شبدر نسبت به گندم زمستانی پایین‌تر و در کشت

DMI = ۱۲۰ / % NDF dry matter basis (رابطه ۲)

NE_L = (۱/۰۴۴ - (۰/۰۱۱۹ × %ADF)) × ۲/۲۰۵ (رابطه ۳)

تجزیه واریانس داده‌های حاصل از آزمایش به دو صورت انجام گرفت. در حالت اول، تجزیه داده‌ها با هدف مشخص کردن تفاوت بین تیمارهای کشت مخلوط و کشت خالص به صورت طرح بلوک‌های کامل تصادفی انجام گرفت. ولی، در حالت دوم تیمارهای کشت خالص وارد محاسبات نشدند و آزمایش بر اساس فاکتوریل تجزیه شد. تجزیه‌های آماری با استفاده از نرم افزار MSTATC صورت گرفت و گراف‌ها توسط نرم‌افزار Excel رسم شدند برای مقایسه میانگین‌ها از آزمون LSD و دانکن استفاده شد.

نتایج و بحث

NDF (دیواره سلولی) و ADF (دیواره سلولی بدون همی سلولز) NDF نشان‌دهنده پتانسیل مصرف علوفه توسط دام است و ADF قابلیت هضم را نشان می‌دهد (۱۲). وقتی درصد NDF افزایش می‌یابد مصرف ماده خشک به‌طور کلی کاهش می‌یابد (۳۶). میزان NDF و ADF در هر دو سال تحت‌تأثیر کشت‌های خالص و مخلوط قرار گرفتند (جدول ۱). مقایسه میانگین‌ها (جدول ۲) بر اساس میانگین دو سال نشان داد میزان NDF هیبریدهای ذرت در کشت مخلوط کاهش پیدا کرد. بیشترین کاهش NDF ذرت ۷۰۴ در کشت مخلوط با ماشک گل خوشه‌ای و بعد از آن در کشت مخلوط با لوبیا حاصل شد و کمترین NDF ذرت ۳۰۱ در کشت مخلوط با گاودانه و ماشک مشاهده گردید. ADF ذرت نیز مشابه NDF در کشت مخلوط با لگوم‌ها در هر دو سال روند کاهشی نشان داد. پایین‌ترین میزان ADF ذرت ۷۰۴ در کشت مخلوط با ماشک گل خوشه‌ای و لوبیا و هم‌چنین کمترین ADF ذرت ۳۰۱ در کشت مخلوط با گاودانه، ماشک گل خوشه‌ای و لوبیا مشاهده شد. بیشترین ADF ذرت به کشت‌های خالص ذرت تعلق داشت. همان‌طوری‌که در جدول ۳ مشاهده می‌شود ذرت ۳۰۱ نسبت به ذرت ۷۰۴ از میزان NDF و ADF پایین‌تری برخوردار

مساحت کرت‌های کشت خالص لگوم‌ها ۴/۸ مترمربع در نظر گرفته شد. در کلیه تیمارهای مخلوط و خالص، ۴ ردیف کاشت به طول ۴ متر و با فاصله ردیفی ۶۰ سانتی‌متر وجود داشت. روش کشت مخلوط از نوع افزایشی کامل بود، به‌صورتی که در یک طرف پشته، ذرت و در طرف دیگر آن لگوم کشت گردید. کاشت بذرها به طریق دستی در هر ۲ سال صورت گرفت. قبل از کاشت و به‌منظور پیشگیری از بیماری‌های قارچی، بذرها با سم بنومیل، به‌میزان ۲ در هزار ضدعفونی شدند. تاریخ کاشت در هر دو سال بعد از برداشت کلزا و در اول تیرماه به‌صورت کشت دوم انجام گرفت. اولین آبیاری بلافاصله بعد از کاشت انجام شد. در طول فصل رشد، آبیاری به‌صورت جوی و پشته با توجه به شرایط اقلیمی هر هفته یک بار انجام پذیرفت. هم‌زمان با استقرار کامل گیاهان به‌میزان ۲۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار به‌عنوان استارتر و به‌صورت سرک مورد استفاده قرار گرفت. در این آزمایش به‌غیر از کاربرد استارتر از مصرف هرگونه مواد شیمیایی در طی فصل رشد خوداری شد. کلیه لگوم‌ها به‌جز ماشک گل خوشه‌ای در اواخر شهریور هر سال و در اوایل گل‌دهی برداشت شدند. ولی برداشت چین اول و دوم ماشک در هر دو سال در اوایل گل‌دهی به‌ترتیب در هفته دوم مرداد و اول مهر صورت گرفت. هم‌چنین برداشت هیبریدهای ذرت در مرحله شیری انجام پذیرفت. جهت برداشت بعد از حذف حاشیه‌ها دو ردیف وسطی (۳/۶ مترمربع) برداشت و وزن تر علوفه به تفکیک نوع گیاه ثبت شد. سپس جهت تعیین عملکرد خشک، علوفه برداشت شده از سطح ۳/۶ مترمربع خرد شده و در آونی با دمای ۷۵ درجه سانتی‌گراد به مدت ۷۲ ساعت نگهداری شد (۲۵). نمونه‌ها بعد از خشک شدن، جهت تعیین ویژگی‌های کیفی علوفه با الک ۱ میلی‌متری مورد آسیاب قرار گرفتند. اندازه‌گیری NDF و ADF با استفاده از دستگاه فایبرتک و طبق روش ون سوست (۳۵) صورت گرفت. TDN، DMI و NE_L علوفه نیز طبق روابط زیر محاسبه شدند (۲۶).

TDN = (-۱/۲۹۱ × ADF) + ۱۰۱/۳۵ (رابطه ۱)

جدول ۱. تجزیه واریانس مرکب صفات کیفی ذرت به صورت بلوک‌های کامل تصادفی برای کشت‌های خالص و مخلوط

میانگین مربعات					درجه آزادی	منابع تغییرات
NE _L	DMI	TDN	ADF	NDF		
۰/۰۰۳ ^{ns}	۱۸۰ ^{ns}	۷۰۳ ^{ns}	۴۲۲ ^{ns}	۶۱۳۴۱ ^{ns}	۱	سال
۰/۰۰۲	۲۴/۰۹	۶۸۳۶	۴۱۰۱	۸۶۹۵	۴	خطای ۱
۰/۰۰۷ ^{**}	۷۹/۶*	۱۹۱۷۱ ^{**}	۱۱۵۰۳ ^{**}	۳۰۷۷۶ ^{**}	۹	تیمار
۰/۰۰۷ ^{ns}	۱۷/۵ ^{**}	۱۷۰۷ ^{ns}	۱۰۲۴ ^{ns}	۴۴۸۹ ^{ns}	۹	تیمار در سال
۰/۰۰۵	۷/۱۱	۱۰۹۶	۶۵۷	۲۴۳۲	۳۶	خطای ۲
۴/۳	۱۰/۹	۵/۱	۸/۸	۹/۷		ضریب تغییرات (%)

^{**}، ^{*} و ^{ns}: به ترتیب معنی‌دار در سطوح احتمال ۱ و ۵ درصد و عدم معنی‌دار.

NDF: غلظت دیواره سلولی، ADF: دیواره سلولی بدون همی سلولوز، TDN: کل ماده مغذی قابل هضم، DMI: ماده خشک مصرفی، NE_L: انرژی ویژه شیردهی.

جدول ۲. میزان NDF و ADF (گرم در کیلوگرم ماده خشک) ذرت در کشت‌های خالص و مخلوط در دو سال و میانگین دو سال

نوع کشت	NDF		ADF		میانگین دو سال
	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۸۶	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۸۶	
خالص ذرت ۷۰۴	۵۸۸	۶۸۳	۳۶۹	۳۷۳	۳۷۱
خالص ذرت ۳۰۱	۵۳۹	۶۰۰	۳۳۲	۳۲۰	۳۲۶
ذرت ۷۰۴- گاودانه	۵۶۵	۵۴۷	۳۳۰	۳۰۷	۳۱۹
ذرت ۷۰۴- شبدربرسیم	۵۱۴	۵۷۵	۳۱۵	۳۱۸	۳۱۶
ذرت ۷۰۴- لوبیا	۵۱۳	۵۱۱	۳۰۶	۲۸۲	۲۹۴
ذرت ۷۰۴- ماشک	۴۴۲	۴۸۶	۲۷۱	۲۶۴	۲۶۸
ذرت ۳۰۱- گاودانه	۳۳۵	۴۹۱	۲۰۲	۲۶۴	۲۳۳
ذرت ۳۰۱- شبدر برسیم	۴۴۹	۵۷۸	۲۷۱	۳۰۴	۲۸۷
ذرت ۳۰۱- لوبیا	۴۰۷	۴۹۴	۲۴۴	۲۵۹	۲۵۱
ذرت ۳۰۱- ماشک	۴۰۵	۴۳۲	۲۳۸	۲۴۱	۲۳۹
LSD (۱ درصد)	۱۰۷	۱۲۴	۶۱/۹	۵۸/۵	۴۲/۲

در هر ستون میانگین‌هایی که تفاوت آنها کمتر از LSD باشد براساس آزمون حداقل تفاوت معنی‌دار (LSD) در سطح احتمال ۱ درصد اختلاف معنی‌داری ندارند. NDF: غلظت دیواره سلولی، ADF: دیواره سلولی بدون همی سلولوز.

از دامنه گزارش شده توسط آلن و همکاران (۱) و آیتاس و یاوز (۱۹) بود. علت اساسی تفاوت مقادیر این آزمایش با نتایج قبلی به دلیل اختلاف ژنتیکی بسیار زیاد هیبریدهای ذرت از نظر کیفیت علوفه و تغییرات محیطی است (۱۹). زمان برداشت نیز

است. آیتاس و یاوز (۱۹) اختلاف معنی‌داری را از لحاظ NDF و ADF بین هیبریدهای ذرت گزارش کردند. در این آزمایش دامنه NDF و ADF به ترتیب ۶۳۶/۴ - ۴۱۳/۲ و ۳۷۱/۵ - ۲۳۳/۲ گرم بر کیلوگرم ماده خشک متغیر بود. این مقادیر بیشتر

در این تفاوت تأثیرگذار است، چنانچه لیوئیس و همکاران (۲۴) نتیجه گرفتند که در هیبریدهای دو منظوره میزان غلظت NDF در تاریخ برداشت زودهنگام، به موقع و دیرهنگام به ترتیب ۴۴۳، ۴۱۳ و ۳۸۴ گرم در کیلوگرم ماده خشک می شود. با توجه به این که ذرت ۳۰۱ نسبت به ذرت ۷۰۴ زودرس تر است و در زمان برداشت در اوایل مرحله شیری بود، درحالی که ذرت ۷۰۴ در مراحل اولیه گرده افشانی قرار داشت و با توجه به همبستگی منفی بین شاخص برداشت و میزان NDF (۱۳)، افزایش NDF هیبرید ۷۰۴ قابل توجه است. علاوه بر آن، کومی و همکاران (۲۲) نتیجه گرفتند که میزان NDF با افزایش ارتفاع افزایش می یابد. آنها همبستگی منفی بالایی را بین NDF و میزان پروتئین خام (CP) مشاهده کردند. بنابراین به دلیل ارتفاع بالاتر و میزان CP کمتر ذرت ۷۰۴ نسبت به ذرت ۳۰۱، NDF و ADF هیبرید ۷۰۴ بیشتر از هیبرید ۳۰۱ می باشد. هم چنین، بهترین کیفیت علوفه مربوط به زمانی است که نصف محصول بلال و نصف دیگر آن برگ و ساقه باشد (۶). زیرا، دانه موجود در علوفه دارای پروتئین بیشتر و دیواره سلولی کمتر و قابلیت هضم بیشتری است (۶). هم چنین تجزیه مرکب به صورت فاکتوریل (جدول ۲) نشان داد که NDF و ADF ذرت تحت تأثیر معنی دار نوع لگوم، اثرات متقابل هیبریدهای ذرت با سال و هیبریدهای ذرت با لگوم قرار گرفتند.

با مقایسه میانگین ترکیب ذرت با لگوم مشخص شد که ترکیب هیبرید ۳۰۱ با گاودانه، ماشک و لوبیا به کاهش بیشتر ADF ذرت در مقایسه با سایر کشت های مخلوط منجر شد. کمترین میزان NDF نیز در کشت های مخلوط هیبرید ۳۰۱ با ماشک گل خوشه ای و گاودانه مشاهده شد ولی اختلاف آنها با کشت مخلوط ذرت ۳۰۱ با لوبیا و کشت مخلوط ذرت ۷۰۴ با ماشک گل خوشه ای معنی دار نبود (شکل ۱). کاهش رشد ذرت به ویژه هیبرید ۳۰۱ در اوایل دوره رشد بر اثر رقابت برون گونه ای با ماشک گل خوشه ای و گاودانه، دلیل کاهش NDF و ADF باشد. ردفیان و همکاران (۳۰) کاهش NDF و ADF سویا را در کشت مخلوط به رسیدگی کمتر آن نسبت دادند.

واندرمیر (۳۵) بیان کرد که در کشت مخلوط اثرات رقابتی و مساعدتی به طور هم زمان عمل می کنند. بنابراین، در برخی از مراحل اثر رقابتی بیشتر از مساعدتی است و برعکس. با توجه به شکل ۲ می توان نتیجه گرفت ماشک گل خوشه ای بدون اختلاف معنی دار با لوبیا و گاودانه دارای بیشترین تأثیر بر روی کاهش غلظت NDF هیبریدهای ذرت بود. بیشترین میزان NDF ذرت در کشت مخلوط با شبدر برسیم به دست آمد. روند تغییرات ADF هیبریدهای ذرت در کشت مخلوط با لگوم ها نیز تا حدودی مشابه میزان NDF بود (شکل ۳). به طوری که کمترین میزان ADF هیبریدها در حالت کشت مخلوط با ماشک گل خوشه ای و سپس با لوبیا و گاودانه حاصل شد و بیشترین ADF هم در کشت مخلوط با شبدر برسیم مشاهده شد. لاوریا ولت و کرکسی (۲۳) نتیجه گرفتند که کشت مخلوط با نخود فرنگی NDF را در همه الگوهای کشت مخلوط در مقایسه با تک کشتی گراس کاهش می دهد. به علاوه، می توان نتیجه گرفت که در کشت مخلوط افزایشی چون تراکم بالاست، این موضوع موجب لطیف تر و نازک تر شدن ساقه ها می شود و در نتیجه مواد فیبری، سلولزی و لیگنینی در علوفه کاهش می یابد (۱۵). ردفیان و همکاران (۳۰) نیز نتیجه گرفتند که ساقه سویا در حالت تک کشتی نسبت به ساقه سویای مخلوط با سورگوم به ترتیب ۳۶ و ۲۴ گرم در کیلوگرم NDF و ADF بیشتری دارد، زیرا رشد سویا در کشت مخلوط با محدودیت مواجه می شود. آسیفا و لیدین (۷) بهبود کیفیت علوفه در مخلوط ماشک با یولاف را برحسب NDF پایین به حضور ماشک نسبت دادند. راس و همکاران (۳۳) بیان کردند که غلظت NDF بیشتر از ۵۵۰ گرم در کیلوگرم ماده خشک به شدت مصرف اختیاری دام را کاهش می دهد. بنابراین، با گنجاندن لگوم ها به ویژه ماشک گل خوشه ای و لوبیا در مخلوط با هیبریدهای ذرت ۳۰۱، امکان افزایش مصرف علوفه توسط دام به دلیل کاهش NDF و ADF در نتیجه افزایش کیفیت علوفه قابل انتظار است.

با توجه به جدول ۴، واکنش هیبریدها در دو سال آزمایش یکسان نیست. برای میزان NDF در سال اول اختلاف معنی داری

جدول ۳. تجزیه واریانس مرکب صفات کیفی اندازه‌گیری شده به صورت فاکتوریل برای کشت‌های مخلوط

میانگین مربعات					درجه آزادی	منابع تغییرات
NE _L	DMI	TDN	ADF	NDF		
۰/۰۰۵ ^{ns}	۱۶۷ ^{**}	۱۱۳۹ ^{ns}	۶۳۸ ^{ns}	۴۳۸۵۵ ^{**}	۱	سال
۰/۰۲ ^{**}	۲۱/۸ ^{ns}	۴۹۱۴ ^{**}	۲۹۴۸ ^{**}	۵۹۲۰ ^{ns}	۴	تکرار در سال
۰/۱۷۸ ^{ns}	۱۹۰ ^{ns}	۴۳۱۶۳ ^{ns}	۲۵۸۹۷ ^{ns}	۵۹۵۵۵ ^{ns}	۱	هیبرید ذرت
۰/۰۳۵ ^{**}	۶۷/۴ ^{**}	۸۴۲۵ ^{**}	۵۰۵۵ ^{**}	۱۸۴۸۳ [*]	۱	هیبرید ذرت × سال
۰/۰۳۳ ^{**}	۴۷/۹ ^{**}	۷۸۱۷ ^{**}	۴۷۲۶ ^{**}	۱۵۴۹۸ ^{**}	۳	لگوم
۰/۰۰۳ ^{ns}	۴/۶۶ ^{ns}	۷۹۱ ^{ns}	۴۷۵ ^{ns}	۲۱۸۸ ^{ns}	۳	لگوم × سال
۰/۰۱۵ [*]	۳۰/۱ [*]	۳۶۵۷ [*]	۲۱۹۴ [*]	۲۲۶۵۹ ^{**}	۳	هیبرید ذرت × لگوم
۰/۰۰۵ ^{ns}	۲۳/۸ ^{ns}	۱۲۴۲ ^{ns}	۷۴۵ ^{ns}	۴۵۱۴ ^{ns}	۳	هیبرید ذرت × لگوم × سال
۰/۰۰۴	۸/۲۴	۱۰۷۴	۶۴۴	۲۴۷۵	۲۸	خطا
۴/۲	۱۱/۲	۴/۹۹	۹/۱۹	۱۰/۲۷		ضریب تغییرات (درصد)

ns و * : به ترتیب معنی‌دار در سطوح احتمال ۱ و ۵ درصد و عدم معنی‌دار.

NE_L: انرژی، NDF: غلظت دیواره سلولی، ADF: دیواره سلولی بدون همی سلولز، TDN: کل ماده مغذی قابل هضم، DMI: ماده خشک مصرفی، NE_L: انرژی ویژه شیردهی.

جدول ۴. مقایسه میانگین ترکیب تیماری هیبرید ذرت با سال در مورد میزان NDF و ADF

سال	هیبرید ذرت	NDF (گرم در کیلوگرم ماده خشک)	ADF (گرم در کیلوگرم ماده خشک)
۱۳۸۵	۷۰۴	۵۰۹ ^a	۳۰۶ ^a
۱۳۸۵	۳۰۱	۳۹۹ ^b	۲۳۹ ^c
۱۳۸۶	۷۰۴	۵۳۰ ^a	۲۹۳ ^{ab}
۱۳۸۶	۳۰۱	۴۹۹ ^a	۲۶۷ ^{bc}

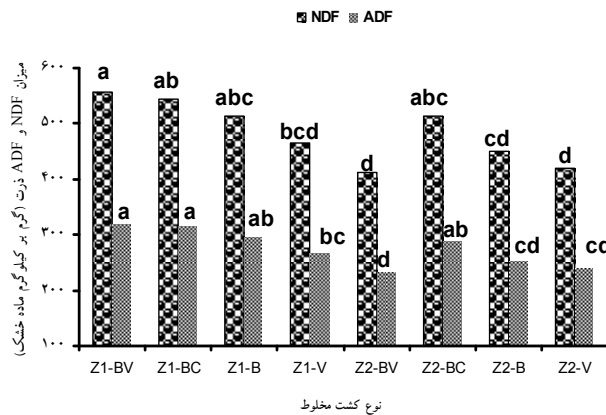
حروف مشترک در هر ستون نشانگر عدم اختلاف معنی‌دار بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد (NDF)، ۱ درصد (ADF) است. NDF: غلظت دیواره سلولی، ADF: دیواره سلولی بدون همی سلولز.

NDF هیبرید ۳۰۱ در سال دوم می‌تواند جذب بیشتر نیتروژن و رشد بیشتر اندام‌های رویشی، درصد کمتر اندام‌های زایشی، وجود درصد بیشتر ساقه و نیز شرایط محیطی در سال دوم باشد. زیرا با افزایش میزان جذب نیتروژن NDF افزایش می‌یابد (۹).

کل ماده مغذی قابل هضم (TDN) ذرت

بر مبنای تجزیه واریانس واریانس مرکب به صورت بلوک‌های

بین ذرت ۳۰۱ و ۷۰۴ وجود داشت، ولی در سال دوم اختلافی مشاهده نشد. هم‌چنین، ملاحظه می‌گردد که میزان NDF هیبرید ۳۰۱ در سال دوم افزایش معنی‌داری پیدا کرده است، در حالی که میزان NDF ذرت ۷۰۴ در دو سال آزمایش یکسان بود. در مورد ADF نیز تا حدودی این روند وجود دارد که در سال اول اختلاف بین هیبریدها معنی‌دار و در سال دوم این اختلافات کمتر شده است. در کل، در هر دو سال میزان NDF و ADF ذرت ۳۰۱ نسبت به ذرت ۷۰۴ کمتر است. دلیل افزایش میزان

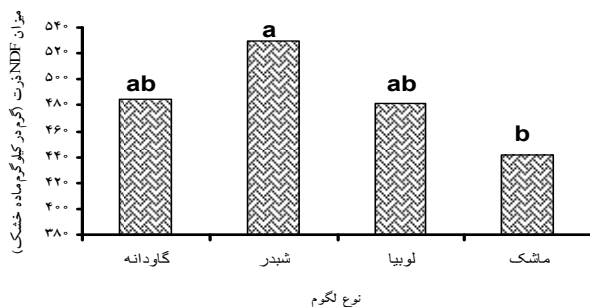
شکل ۱. میانگین ترکیبات ذرت با لگوم از نظر میزان NDF و ADF. حروف متفاوت به طور جداگانه برای هر شاخص نشانگر اختلاف معنی دار در بین میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد (NDF)، ۵ درصد (ADF) است. BV: گاودانه، BC: شبدر برسیم، B: لوبیا، V: ماشک، Z1: ذرت ۷۰۴ و Z2: ذرت ۳۰۱.
NDF: غلظت دیواره سلولی، ADF: دیواره سلولی بدون همی سلولز

دیگر، دام قادر به استفاده از مواد غذایی موجود در علوفه نیست (۲۶). با توجه به جدول ۲ و ۵ ملاحظه می‌شود ذرت ۷۰۴ در حالت تک کشتی با بالاترین ADF از کمترین TDN برخوردار خواهد بود. ولی، هیبرید ۳۰۱ در کشت مخلوط با ماشک، گاودانه و لوبیا با ADF کمتر از کل ماده مغذی قابل هضم بیشتری برخوردار شده است.

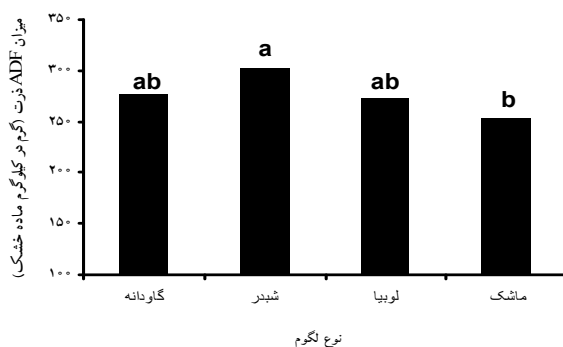
تجزیه واریانس مرکب به صورت فاکتوریل (جدول ۳) نیز مشخص ساخت که TDN ذرت تحت تأثیر معنی دار هیبریدهای ذرت، نوع لگوم، اثر متقابل هیبرید ذرت در سال و اثر متقابل هیبرید ذرت در نوع لگوم قرار می‌گیرد. مقایسه میانگین ترکیب تیماری هیبرید ذرت با لگوم (جدول ۶) نشان داد که کشت‌های مخلوط هیبرید ۳۰۱ با لگوم‌ها نسبت به کشت مخلوط هیبرید ۷۰۴ با لگوم‌ها موجب افزایش بیشتر TDN ذرت شده است. علت این امر می‌تواند کاهش بیشتر میزان ADF هیبرید ۳۰۱ در کشت‌های مخلوط و هم‌چنین میزان کمتر ADF هیبرید ۳۰۱ در مقایسه با هیبرید ۷۰۴ باشد (جدول ۲). در بین تیمارهای مخلوط بیشترین میزان TDN ذرت به هیبرید ۳۰۱ در کشت مخلوط با گاودانه تعلق داشت ولی این مخلوط با کشت‌های مخلوط ذرت ۳۰۱ با ماشک و لوبیا تفاوت معنی‌داری نشان

کامل تصادفی، اثر کشت‌های خالص و مخلوط بر میزان کل ماده مغذی قابل هضم معنی دار بود (جدول ۱). بر اساس میانگین دو سال (جدول ۵) کل ماده مغذی قابل هضم هیبریدهای ذرت در کشت‌های مخلوط نسبت به کشت‌های خالص ذرت (تیمار شاهد) افزایش معنی‌داری را نشان دادند. بالاترین میزان کل ماده مغذی قابل هضم هیبرید ۷۰۴ در کشت مخلوط با ماشک گل خوشه‌ای و بعد از آن در کشت مخلوط با لوبیا حاصل شد. بیشترین میزان TDN هیبرید ۳۰۱ نیز در کشت مخلوط با گاودانه، ماشک و لوبیا به دست آمد. کمترین میزان TDN به کشت خالص هیبرید ۷۰۴ با میانگین ۵۳۳/۸ گرم در کیلوگرم ماده خشک تعلق داشت و بعد از آن به کشت خالص هیبرید ۳۰۱ با TDN معادل ۵۹۱/۸ گرم در کیلوگرم ماده خشک مربوط بود. هم‌چنین ذرت ۳۰۱ از لحاظ کل ماده مغذی قابل هضم در هر دو سال نسبت به ذرت ۷۰۴ برتری داشت. دلیل این امر می‌تواند مرحله رسیدگی به هنگام برداشت و تفاوت‌های ژنتیکی بین هیبریدهای ذرت و به‌ویژه میزان ADF آنها باشد. به‌طور کلی، TDN بیانگر مواد غذایی قابل دسترس برای دام است و به‌میزان غلظت ADF علوفه ذرت بستگی دارد. بنابراین، با افزایش غلظت ADF، میزان TDN کاهش می‌یابد. به‌عبارت

شکل ۲. مقایسه میانگین بین لگوم‌ها از لحاظ تأثیر روی NDF ذرت بر اساس میانگین دو سال. حروف متفاوت نشانگر اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد است.

شکل ۳. مقایسه میانگین بین لگوم‌ها از لحاظ تأثیر روی ADF ذرت در میانگین دو سال. حروف متفاوت نشانگر اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد است.

جدول ۵. میزان TDN (گرم در کیلوگرم ماده خشک) ذرت در کشت‌های خالص و مخلوط در دو سال و میانگین دو سال

نوع کشت	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۸۶	میانگین دو سال
خالص ذرت ۷۰۴	۵۳۶	۵۳۱	۵۳۳
خالص ذرت ۳۰۱	۵۸۴	۵۹۹	۵۹۱
ذرت ۷۰۴- گاودانه	۵۸۶	۶۱۶	۶۰۱
ذرت ۷۰۴- شبدر برسیم	۶۰۵	۶۰۳	۶۰۴
ذرت ۷۰۴- لوبیا	۶۱۸	۶۴۸	۶۳۳
ذرت ۷۰۴- ماشک	۶۶۲	۶۷۲	۶۶۷
ذرت ۳۰۱- گاودانه	۷۵۲	۶۷۲	۷۱۲
ذرت ۳۰۱- شبدر برسیم	۶۶۳	۶۲۰	۶۴۲
ذرت ۳۰۱- لوبیا	۶۹۸	۶۷۹	۶۸۸
ذرت ۳۰۱- ماشک	۷۰۵	۷۰۱	۷۰۳
LSD (۱ درصد)	۷۹/۹۳	۷۵/۶۳	۵۴/۴۹

در هر ستون میانگین‌هایی که تفاوت آنها کمتر از LSD باشد بر اساس آزمون حداقل تفاوت معنی‌دار (LSD) در سطح احتمال ۱ درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

جدول ۶. میانگین ترکیب تیماری هیبرید ذرت با لگوم برای صفات NE_L و DMI ، TDN

NE_L (Mcal kg^{-1})	DMI (g kg^{-1} of body weight)	TDN (g kg^{-1} DM)	لگوم	هیبرید ذرت
۱/۴۶ ^c	۲۱/۵ ^c	۶۰۱ ^d	گاودانه	۷۰۴
۱/۴۷ ^{de}	۲۲/۱ ^c	۶۰۴ ^d	شبدر	۷۰۴
۱/۵۳ ^{cde}	۲۳/۶ ^{bc}	۶۳۳ ^{cd}	لوبیا	۷۰۴
۱/۵۹ ^{bc}	۲۶/۷ ^{ab}	۶۶۷ ^{bc}	ماشک	۷۰۴
۱/۶۹ ^a	۳۰/۲ ^a	۷۱۲ ^a	گاودانه	۳۰۱
۱/۵۴ ^{cd}	۲۳/۸ ^{bc}	۶۴۲ ^{cd}	شبدر	۳۰۱
۱/۶۴ ^{ab}	۲۷/۰۲ ^{ab}	۶۸۸ ^{ab}	لوبیا	۳۰۱
۱/۶۷ ^{ab}	۲۸/۹ ^a	۷۰۳ ^{ab}	ماشک	۳۰۱

حروف مشترک در هر ستون نشانگر عدم اختلاف معنی دار بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد است.
 TDN : کل ماده مغذی قابل هضم، DMI : ماده خشک مصرفی، NE_L : انرژی ویژه شیردهی

جدول ۷. مقایسه میانگین ترکیب تیماری هیبرید ذرت با سال در مورد میزان NE_L و DMI ، TDN

NE_L (Mcal kg^{-1})	DMI (g kg^{-1} of body weight)	TDN (g kg^{-1} DM)	هیبرید ذرت	سال
۱/۴۹ ^c	۲۴/۲ ^b	۶۱۸ ^c	۷۰۴	۱۳۸۵
۱/۶۷ ^a	۳۰/۵ ^a	۷۰۴ ^a	۳۰۱	۱۳۸۵
۱/۵۳ ^{bc}	۲۲/۸ ^b	۶۳۵ ^{bc}	۷۰۴	۱۳۸۶
۱/۶۰ ^b	۲۴/۴ ^b	۶۶۸ ^{ab}	۳۰۱	۱۳۸۶

حروف مشترک در هر ستون نشانگر عدم اختلاف معنی دار بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد است.
 TDN : کل ماده مغذی قابل هضم، DMI : ماده خشک مصرفی، NE_L : انرژی ویژه شیردهی

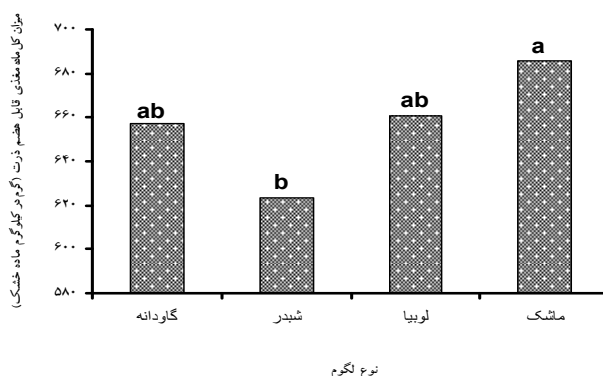
دوم بود. بر اساس شکل ۴ می توان بیان کرد ماشک گل خوشه ای دارای بیشترین تأثیر بر روی افزایش TDN علوفه ذرت بود و بعد از آن لوبیا و گاودانه قرار گرفتند و در نهایت کمترین تأثیر به شبدر برسیم تعلق داشت.

میزان ماده خشک مصرفی (DMI) ذرت

بر مبنای تجزیه واریانس واریانس مرکب دو سال به صورت بلوک های کامل تصادفی، اثر کشت های خالص و مخلوط بر میزان ماده خشک مصرفی معنی دار بود (جدول ۱). میزان ماده خشک مصرفی هم چنین تحت تأثیر معنی دار اثر متقابل نوع کشت با سال قرار گرفت. مقایسه میانگین ترکیب نوع کشت با

نداد. کمترین میزان TDN ذرت نیز در کشت های مخلوط هیبرید ۷۰۴ با گاودانه و شبدر برسیم مشاهده شد که تفاوت معنی داری را با TDN ذرت در کشت های مخلوط ذرت ۷۰۴ با لوبیا و ذرت ۳۰۱ با شبدر برسیم نداشت.

لیتورجیدیس و همکاران (۲۶) نیز در کشت مخلوط یولاف با ماشک و ماشک با تریتی کاله، افزایش TDN را گزارش کرده اند. مقایسه میانگین ترکیب هیبرید های ذرت با سال نشان داد (جدول ۷) بیشترین میزان TDN به هیبرید ۳۰۱ به ترتیب در سال های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ متعلق بود و کمترین آن نیز به هیبرید ۷۰۴ در سال های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ مربوط بود. هم چنین اختلاف بین دو هیبرید از نظر TDN در سال اول بسیار بیشتر از سال

شکل ۴. کل ماده مغذی قابل هضم ذرت در کشت مخلوط با لگوم‌ها (میانگین دو سال). حروف متفاوت بیانگر اختلاف معنی‌دار در بین میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد است.

می‌گردد.

کمترین میزان DMI ذرت نیز به کشت مخلوط ذرت ۷۰۴ با گاودانه، شبدر برسیم و لوبیا تعلق داشت که با کشت مخلوط هیبرید ۳۰۱ با شبدر در یک گروه مشترک قرار گرفتند. بر اساس شکل ۵ می‌توان نتیجه گرفت که ماشک گل خوشه‌ای بدون تفاوت معنی‌دار با گاودانه و لوبیا دارای بیشترین تأثیر بر روی افزایش ماده خشک مصرفی ذرت بود و کمترین تأثیر نیز به شبدر برسیم تعلق داشت. دلیل این امر، به میزان NDF علوفه ذرت (شکل ۲) بر می‌گردد که در حالت کشت مخلوط با ماشک و تا حدودی با گاودانه و لوبیا کاهش چشمگیری پیدا کرده است. میزان غلظت دیواره سلولی (NDF) برای پیش‌بینی میزان ماده خشک مصرفی به کار می‌رود و همبستگی منفی بالایی بین DMI و NDF مشاهده شده است. به عبارت دیگر، وقتی که میزان NDF علوفه افزایش می‌یابد کیفیت و میزان ماده خشک مصرفی کاهش پیدا می‌کند (۱۰ و ۱۲). بنابراین، زمانی که ذرت به‌ویژه هیبرید ۳۰۱ با لگوم‌ها به صورت مخلوط کشت می‌شود، به دلیل کاهش میزان NDF، میزان DMI آن و به تبع آن کیفیت علوفه تولیدی افزایش می‌یابد. مقایسه میانگین ترکیب تیماری هیبرید ذرت در سال (جدول ۷) معلوم شد که بیشترین DMI به هیبرید ۳۰۱ و در سال اول متعلق بود و هیبرید ۷۰۴ در سال اول و دوم با هیبرید ۳۰۱ در سال دوم تفاوت معنی‌داری نداشت.

سال برای میزان DMI ذرت (جدول ۸) نشان داد که بالاترین میزان ماده خشک مصرفی ذرت به کشت مخلوط هیبرید ۳۰۱ با گاودانه در سال اول آزمایش متعلق بود.

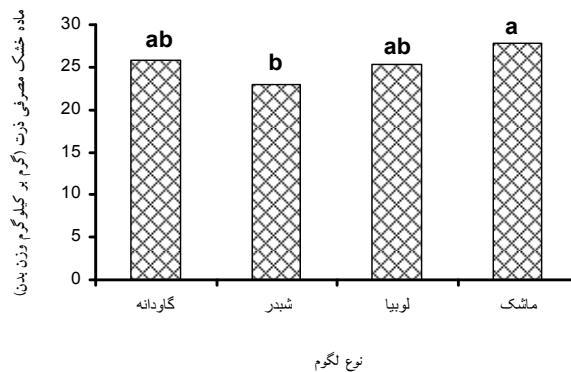
افزایش رقابت برون گونه‌ای گاودانه در مراحل اولیه رشد ذرت و در نتیجه کاهش رشد رویشی و غلظت NDF آن می‌تواند دلیل این امر باشد. به‌طور کلی، میزان DMI در سال اول با میانگین ۲۷/۳۹۷ گرم در کیلوگرم وزن بدن نسبت به سال دوم با میانگین ۲۳/۶۶ گرم در کیلوگرم وزن بدن برتری داشت. دلیل این امر به غلظت NDF علوفه ذرت بر می‌گردد که در سال اول میزان آن نسبت به سال دوم کمتر بود. همچنین، میزان DMI هیبرید ۳۰۱ تا حدودی بیشتر از هیبرید ۷۰۴ بود، ولی این برتری از لحاظ آماری معنی‌دار نبود.

بر مبنای تجزیه مرکب دو سال به صورت فاکتوریل (جدول ۳) سال، نوع لگوم، اثرات متقابل هیبرید ذرت در سال و هیبرید ذرت در لگوم تأثیر معنی‌داری را بر میزان DMI ذرت داشته‌اند. کشت مخلوط ذرت هیبرید ۳۰۱ با لگوم‌ها به افزایش بیشتر میزان ماده خشک مصرفی ذرت منجر می‌شود. بر اساس جدول ۶، بالاترین میزان DMI ذرت در کشت مخلوط هیبرید ۳۰۱ با گاودانه و ماشک مشاهده شد که تفاوت معنی‌داری با DMI ذرت ۷۰۴ در حالت کشت با رقابت این لگوم‌ها با ذرت به‌ویژه در اوایل دوره رشد موجب محدودیت رشد ذرت و در نتیجه تولید بافت‌های ظریف‌تر و با ارزش غذایی بالاتر

جدول ۸. میانگین میزان DMI ذرت (گرم بر کیلوگرم وزن بدن) در ترکیبات نوع کشت در سال

نوع کشت	سال	
	۱۳۸۵	۱۳۸۶
خالص ذرت ۷۰۴	۲۰/۳ ^{fg}	۱۷/۵ ^g
خالص ذرت ۳۰۱	۲۲/۳ ^{efg}	۲۰/۴ ^{fg}
ذرت ۷۰۴-گاودانه	۲۱/۲ ^{fg}	۲۱/۹ ^{efg}
ذرت ۷۰۴-شیدر برسیم	۲۳/۳ ^{def}	۲۰/۸ ^{fg}
ذرت ۷۰۴-لوبیا	۲۳/۷ ^{cdef}	۲۳/۵ ^{cdef}
ذرت ۷۰۴-ماشک	۲۸/۵ ^{bc}	۲۵/۰۴ ^{bcdef}
ذرت ۳۰۱-گاودانه	۳۵/۸ ^a	۲۴/۵ ^{cdef}
ذرت ۳۰۱-شیدر برسیم	۲۶/۸ ^{bcde}	۲۰/۹ ^{fg}
ذرت ۳۰۱-لوبیا	۲۹/۷ ^b	۲۴/۳ ^{cdef}
ذرت ۳۰۱-ماشک	۲۹/۸ ^b	۲۸/۰۲ ^{bcd}

حروف مشترک در مجموع دو ستون نشانگر عدم اختلاف معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد بر اساس آزمون دانکن است.

شکل ۵. مقایسه میانگین لگومها از لحاظ ماده خشک مصرفی علوفه ذرت. حروف متفاوت نشانگر اختلاف معنی دار در بین میانگینها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد است.

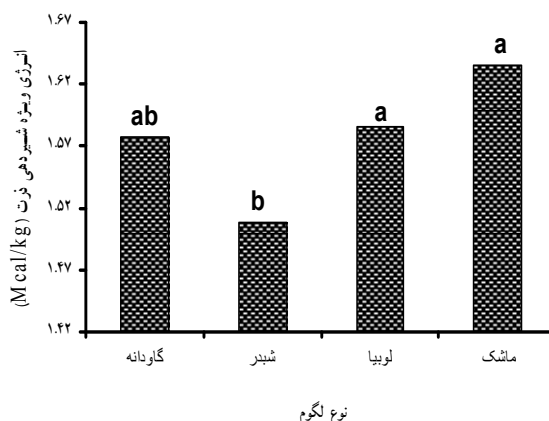
در سال اول اختلاف بین دو هیبرید ذرت بیشتر از سال دوم بود، بدین صورت که در سال اول NE_L هیبرید ۳۰۱ نسبت به هیبرید ۷۰۴، ۱۱/۷۴ درصد و در سال دوم ۴/۴۳ درصد افزایش نشان داد. بیشترین میزان NE_L به هیبرید ۳۰۱ در سال ۱۳۸۵ مربوط بود که با NE_L هیبرید ۳۰۱ در سال ۱۳۸۶ اختلاف معنی دار داشت. در حالی که میزان NE_L هیبرید ۷۰۴ در دو سال تفاوت معنی داری با یکدیگر نداشت (جدول ۷). در مقایسه ترکیب تیماری ذرت با نوع لگوم (جدول ۶) معلوم شد که در

انرژی ویژه شیردهی ذرت (NE_L) میزان NE_L علوفه ذرت نیز تحت تأثیر کشت‌های خالص و مخلوط قرار گرفت (جدول ۱). بر اساس میانگین دو سال میزان NE_L هر دو هیبرید ذرت در کشت مخلوط با لگومها به‌طور معنی داری نسبت به کشت خالص آنها افزایش یافت (جدول ۹). نتایج تجزیه واریانس به‌صورت فاکتوریل (جدول ۳) نشان داد که اثر نوع لگوم و اثرات متقابل هیبرید ذرت در سال و هیبرید ذرت در لگوم بر میزان NE_L معنی دار شده است.

جدول ۹. میزان NE_L ($Mcal\ kg^{-1}$) ذرت در کشت‌های خالص و مخلوط در دو سال و میانگین دو سال

نوع کشت	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۸۶	میانگین دو سال
خالص ذرت ۷۰۴	۱/۳۳	۱/۳۲	۱/۳۲
خالص ذرت ۳۰۱	۱/۴۲	۱/۴۴	۱/۴۴
ذرت ۷۰۴- گاودانه	۱/۴۳	۱/۴۹	۱/۴۶
ذرت ۷۰۴- شبدربرسیم	۱/۴۷	۱/۴۶	۱/۴۷
ذرت ۷۰۴- لوبیا	۱/۴۹	۱/۵۶	۱/۵۳
ذرت ۷۰۴- ماشک	۱/۵۸	۱/۶۰	۱/۵۹
ذرت ۳۰۱- گاودانه	۱/۷۷	۱/۶۰	۱/۶۹
ذرت ۳۰۱- شبدربرسیم	۱/۵۹	۱/۵۰	۱/۵۴
ذرت ۳۰۱- لوبیا	۱/۶۶	۱/۶۲	۱/۶۴
ذرت ۳۰۱- ماشک	۱/۶۷	۱/۶۶	۱/۶۷
LSD (۱ درصد)	۰/۱۶۶	۰/۱۴۸	۰/۱۱

در هر ستون میانگین‌هایی که تفاوت آنها کمتر از LSD باشد بر اساس آزمون حداقل تفاوت معنی‌دار (LSD) در سطح احتمال ۱ درصد اختلاف معنی‌داری ندارند.

شکل ۶. مقایسه انرژی ویژه شیردهی ذرت در کشت مخلوط با لگوم‌ها (میانگین دو سال). حروف متفاوت نشانگر اختلاف معنی‌دار در بین میانگین‌ها بر اساس آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد است.

مخلوط ذرت ۷۰۴ با گاودانه مربوط بود. شکل ۶ مشخص کرد که اگر هیبریدهای ذرت با ماشک و لوبیا کشت شوند از بیشترین انرژی ویژه شیردهی برخوردار خواهند بود. کمترین انرژی شیردهی ذرت نیز در کشت مخلوط با شبدر برسیم و تا حدودی گاودانه بدست آمد. دلیل آن به میزان NDF ذرت بر می‌گردد که بر اثر کشت مخلوط با ماشک گل خوشه‌ای و بعد از آن با لوبیا و در نهایت با گاودانه کاهش چشمگیری را نشان

همه کشت‌های مخلوط ذرت ۳۰۱ با لگوم‌ها میزان NE_L بیشتر از ذرت ۷۰۴ در کشت مخلوط با لگوم‌ها است، ولی در مواردی این افزایش معنی‌دار نبود. بیشترین میزان NE_L به کشت مخلوط ذرت ۳۰۱ با گاودانه تعلق داشت که از نظر آماری با NE_L ذرت در کشت مخلوط هیبرید ۳۰۱ با لوبیا و ماشک اختلاف معنی‌دار نداشت، ولی با کلیه کشت‌های مخلوط ذرت ۷۰۴ با لگوم‌ها اختلاف معنی‌دار داشت. کمترین میزان NE_L نیز به کشت

علوفه توسط دام و قابلیت هضم آن افزایش می‌یابد. به‌علاوه، میزان کل ماده مغذی قابل هضم (TDN) ذرت نیز بر اثر کشت مخلوط با لگوم‌ها در مقایسه با کشت خالص هیبریدهای ۷۰۴ و ۳۰۱ به‌ترتیب ۱۷/۴۱ و ۱۶/۰۳ درصد افزایش نشان داد. در مقایسه بین دو هیبرید ذرت، هیبرید ۳۰۱ نسبت به هیبرید ۷۰۴ از لحاظ شاخص‌های TDN، DMI و NE_L برتری داشت. ولی میزان ADF و NDF آن نسبت به هیبرید ۷۰۴ کمتر بود که نشان دهنده کیفیت بهتر هیبرید ۳۰۱ نسبت به هیبرید ۷۰۴ می‌باشد.

می‌دهد (شکل ۱). در نتیجه، با کاهش NDF ذرت میزان انرژی ویژه شیردهی آن افزایش می‌یابد.

نتیجه‌گیری

در بین لگوم‌های مورد مطالعه در این آزمایش ماشک گل خوشه‌ای دارای بیشترین تأثیر بر روی کاهش غلظت NDF و ADF هیبریدهای ذرت بود. کمترین تأثیر نیز از شبدر برسیم مشاهده شد. بنابراین، در صورت کشت مخلوط هیبریدهای ذرت، به‌ترتیب با ماشک گل خوشه‌ای، لوبیا، گاوآنه و شبدر برسیم به‌دلیل کاهش غلظت NDF و ADF پتانسیل مصرف

منابع مورد استفاده

- Allen, M. S., K. A. O'neil, D. G. Main and J. Beck. 1991. Relationship among yield and quality traits of maize hybrids for silage. *Journal of Dairy Science* 74: 221.
- Alteri, M. A. 1995. *Agroecology the Science of Sustainable Agriculture*, 2nd edition. Western Press, Inc., USA.
- Anil, L., J. Park and R. H. Phipps. 2000. The potential of forage- maize intercrops in ruminant nutrition. *Animal Feed Science and Technology* 85: 157-164.
- Anil, J. P., R. H. Phipps and F. A. Miller. 1998. Temperate intercropping of cereals for forage: Review of potential for growth and utilization with particular reference to the UK. *Grass and Forage Science* 53: 301-317.
- Arzani, H., F. Miraki and R. Erfanzadeh. 2006. Effect of elevation and phenological stage on forage quality of the range species in Kurdistan province (In Persian). *Journal of Agricultural Science and Technology* 20: 147-156. (In Farsi)
- Asadpour, Sh. and M. Fayaz Moghadam. 2007. Effects of different planting date and nitrogen levels on corn forage yield and relevant characteristic to quality (In Persian). *Journal of Agricultural Science* 17(1): 39-49. (In Farsi)
- Assefa, A. and I. Ledin. 2001. Effect of variety, soil type and fertilizer on the establishment, growth, forage yield, quality and voluntary intake by cattle of oats and vetches cultivated in pure stand and mixtures. *Animal Feed Science and Technology* 92: 95-111.
- Banik, P., A. Midya, B. K. Sarkar and S. S. Ghose. 2006. Wheat and chickpea intercropping systems in on additive experiment: Advantages and weed smothering. *European Journal of Agronomy* 24 : 325-332.
- Buxton, D. R. 1996. Quality – related characteristics of forage as influenced by plant environment and agronomic factors. *Animal Feed Science and Technology* 53: 37-49.
- Caballero, R., E. L. Goicoechea and P. J. Hernaiz. 1995. Forage yield and quality of common vetch and oat sown at varying seeding ratios and seeding rates of common vetch. *Field Crops Research* 41: 135-140.
- Contreras- Govea, F. E., K. A. Albrecht and R. E. Muck. 2006. Spring yield and silage characteristics of kura clover, winter wheat, and mixtures. *Agronomy Journal* 98: 781- 787.
- Contreras- Govea, F. E., R. E. Muck, K. L. Armstrong and K. A. Albrecht. 2009. Nutritive value of corn silage in mixture with climbing beans. *Animal Feed Science and Technolog* 150: 1-8.
- Cox, W. J. and D. J. R. Cherney. 2001. Row spacing, plant density, and nitrogen effects on corn silage. *Agronomy Journal* 93: 597-602.
- Cusicanqui, J. A. and J. G. Lauer. 1999. Plant density and hybrid influenced on corn forage yield and quality. *Agronomy Journal* 91: 911-915.
- Eshgizadeh, H. R., M. R. Chaichi, A. Ghalavand, Gh. Shabani, Kh. Azizi, A. Tourknejad, H. Raesi and A. Papizadeh . 2007. Evaluation of annual medic and barley intercropping on forage yield and protein content in dry farming system (In Persian). *Pajouhesh & Sazandegi* 75: 102-112. (In Farsi)
- Fujita, K., K. G. Ofosu and S. Ogata. 1992. Biological nitrogen fixation in mixed legume – cereal cropping system. *Plant and Soil* 144: 155-175.

17. Ghanbari Bonjar, A. and H. C. Lee. 2002. Intercropping field beans (*Vicia faba*) and wheat (*Triticum aestivum*) for whole crop forage: Effect of nitrogen on forage yield and quality. *Journal of Agriculture Science, Cambridge* 138: 311-314.
18. Gliessman, S. R. 1998. *Agroecology: Ecological Processes in Sustainable Agriculture*. Sleeping Bear Press. USA.
19. Iptas, S. and M. Yavus. 2008. Effect of pollination levels on yield and quality of maize grown for silage. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry* 32: 41-48.
20. Jafarzadeh, A. A., R. Kasraei and M. R. Neyshabouri. 1997. Detailed survey of the 18 hectares of land and soils of karkag research station (In Persian). *Agricultural Science* 7: 187-213. (In Farsi)
21. Juskiw, P. E., J. H. Helm and D. F. Salmon. 2000. Forage yield and quality for mono crops and mixtures of small grain cereals. *Crop Science* 40: 138-147.
22. Kume, S., T. Toharmat, K. Nonaka, T. Oshita, T. Nakui and G. H. Ternouth. 2001. Relationships between crude protein and mineral concentrations in alfalfa and value of alfalfa silage as a mineral source for periparturient cows. *Animal Feed Science and Technology* 93: 157-168.
23. Lauriault, L. M and R. E. Kirksey. 2004. Yield and nutritive value of irrigated winter cereal forage grass – legume intercrops in the southern high plains, USA. *Agronomy Journal* 96: 352-358.
24. Lewis, A. L., W. J. Cox and J. H. Cherney. 2004. Hybrid, maturity, and cutting height interactions on corn forage yield and quality. *Agronomy Journal* 96: 267-274.
25. Lithourgidis, A. S., K. V. Dhima, I. B. Vasilakoglou, C. A. Dordas and M. D. Yiakoulaki. 2007. Sustainable production of barley and wheat by intercropping common vetch. *Agronomy for Sustainable Development* 27: 95-99.
26. Lithourgidis, A. S., I. B. Vasilakoglou, C. A. Dordas and M. D. Yiakoulaki. 2006. Forage yield and quality of common vetch mixtures with oat and triticale in two seeding ratios. *Field Crop Research* 99: 106-113.
27. McDonald, P., R. D. Edwards and C. A. Morgan. 1995. *Animal nutrient*. Fifth edition. John Wiley and Sons, USA.
28. Mohy, P. 2004. Effects of sowing date and plant density on quantities and qualities forage yield of grass pea (*Lathyrus sativa* L.) and vetch (*Vicia sativa* L.) lines in dry land of Kurdistan province of Iran. MSc. Thesis. Tehran University. Tehran, Iran.
29. Paterson, J. A., R. L. Belyea, J. P. Bawman, M. S. Kerley and J. E. Williams. 1994. The impact of forage quality and supplementation regimen on ruminant animal intake and performance. , PP: 59-114 In: Fahey, Jr., G. C. (Ed.), *Forage Quality, Evaluation, and Utilization*. ASA, CSSA, and SSSA, Madison, WI.
30. Redfearn, D. D., D. R. Buxton and T. E. Devine. 1999. Sorghum intercropping effects on yield, morphology, and quality of forage soybean. *Crop Science* 39: 1380-1384.
31. Roberts, C. A., K. J. Moore and K. D. Johnson. 1989. Forage quality and yield of wheat – vetch at different stages of maturity and vetch seeding rates. *Agronomy Journal* 81: 57-60.
32. Ross, S. M., J. R. King, J. T. O, Donovan and D. Spaner. 2004. Intercropping berseem clover with barley and oat cultivars for forage. *Agronomy Journal* 96: 1719-1729.
33. Ross, S. M., J. R. King, J. T. O, Donovan and D. Spaner. 2005. The productivity of oats and berseem clover intercrops. I. Primary growth characteristics and forage quality at four densities of oats. *Grass and Forage Science* 60: 74-86.
34. Sengul, S. 2003. Performance of some forage grasses or legumes and their mixtures under dry land conditions. *European Journal of Agronomy* 19: 401-409.
35. Vandermeer, J. 1989. *The Ecology of Intercropping*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
36. Van Soest, P. J. 1994. Nutritional ecology of the ruminant. , PP: 140-155 In: Van Soest, P. J. (Ed.) *Fiber and Physicochemical Properties of Feeds*. 2nd ed. Cornell University Press, Ithaca and London.
37. Walton, P. D. 2000. *Production and Management of Cultivated Forages*. Moder-Shanehchi, M. Astan Qodse Razavi. Mashhad.
38. Yilmaz, S., M. Atak and M. Erayman. 2008. Identification of advantages of maize – legume intercropping over solitary cropping through competition indices in the east Mediterranean region. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry* 32: 111-119.